

การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนโดยชุมชนเป็นแกนหลัก*

PARTICIPATORY COMMUNICATION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT WITH COMMUNITIES AT ITS CORE

อรรถชัย ตระการศาสตร์*, กานต์ บุญศิริ, วิทยาธร ท่อแก้ว

Akkachai Trakamsar*, Karn Boonsiri, Wittayatom Tokeaw

คณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช นนทบุรี ประเทศไทย

School of Communication Arts, Sukhothai Thammathirat Open University, Nonthaburi, Thailand

*Corresponding author E-mail: falawyer@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอเกี่ยวกับการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาที่ยั่งยืนโดยชุมชนเป็นแกนหลัก จากการสังเคราะห์งานวิจัยเรื่องการสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนสภาองค์กรชุมชน พบว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนประชาชนต้องมีส่วนร่วมในกระบวนการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินการและร่วมรับประโยชน์จากการพัฒนานั้น โดยมีการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเป็นเครื่องมือสำคัญตั้งแต่ขั้นตอนการส่งข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับการพัฒนาและงบประมาณจากผู้ส่งสาร คือ เจ้าหน้าที่ภาครัฐ ผู้นำชุมชน เครือข่ายภาคเอกชน และภาคประชาชน ไปยังประชาชนผู้รับสารแบบสื่อสารสองทาง คือ ผู้ส่งสารและผู้รับสารสามารถแลกเปลี่ยนข่าวสารกันได้โดยอิสระ ผ่านสื่อบุคคล สื่อสิ่งพิมพ์ และสื่อโซเชียลมีเดีย บทความนี้จึงนำเสนอมุมมองการสื่อสารและการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่เป็นเสมือนเงาของกันและกัน โดยการใช้สื่อสารจะเป็นกลไกในการสร้างความรู้ความเข้าใจและความจำเป็นของการพัฒนาอย่างยั่งยืน ซึ่งมีหัวใจสำคัญอยู่ที่ความมีอัตลักษณ์ร่วมของชุมชน การสร้างความผูกพันและปฏิบัติการทางสังคมร่วมกัน เพื่อเป้าหมายในการพัฒนาคุณภาพชีวิตโดยชุมชนเป็นแกนหลัก มุ่งเน้นกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการพัฒนาจะช่วยกระตุ้นและเปิดโอกาสให้ทุกคนในชุมชนมีส่วนร่วมในการคิดค้นหาปัญหาและร่วมกำหนดแนวทางแก้ไขได้ตรงกับความต้องการของตนอย่างแท้จริง และเป็นแนวทางในการพัฒนาศักยภาพของชุมชนให้มีการบริหารจัดการที่ดี อันจะนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตและสร้างสรรค์ชุมชนที่อยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืนในอนาคต

คำสำคัญ: การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม, การพัฒนาที่ยั่งยืน, ชุมชนเป็นแกนหลัก

Abstract

This academic article aims to present participatory communication for sustainable development with community as the core. From the synthesis of research on communication to create participation in driving the community organization council, it was found that for sustainable development, people must participate in the process of thinking, deciding, implementing, and jointly benefiting from that development, with participatory communication as an important tool from the stage of sending information related to development and budget from the sender, which is government

* Received December 11, 2024; Revised January 11, 2025; Accepted January 17, 2025

officials, community leaders, private sector partners and the public sector, to the people in the area by two-way communication, meaning the sender and receiver can freely exchange information through communication channels including personal media, print media and social media. This article presents a perspective on communication and public participation in the sustainable development process, which are like shadows of each other. Communication is a mechanism to create knowledge, understanding, and the necessity of sustainable development, which is the core of the community's shared identity, creating bonds and joint social actions for the goal of developing quality of life with the community as the core. Focusing on participatory communication processes at every stage of development will help stimulate and provide opportunities for everyone in the community to participate in thinking, finding problems, and jointly determining solutions that truly meet their needs. It is a guideline for developing the potential of the community to have good management, which will lead to developing quality of life and creating communities that live together sustainably in the future.

Keywords: Participatory Communication, Sustainable Development, Community at Its Core

บทนำ

กระบวนการที่คุ้นเคยเดิมในการพัฒนาชุมชนของประเทศไทยที่ผ่านมา การทำงานขององค์กรภาครัฐและเอกชน มักไม่ใช่ชุมชนเป็นตัวตั้งหรือเป็นแกนหลักในการพัฒนา แต่ใช้องค์กรแผนงานหรือองค์ความรู้เชิงวิชาการเป็นตัวตั้ง เนื่องจากองค์กรที่รับผิดชอบงานด้านการพัฒนาเป็นหน่วยงานภาครัฐที่มีสายการบังคับบัญชาควบคุมให้การดำเนินงานนั้นต้องเป็นไปตามกฎหมาย แผนงาน นโยบาย เป้าหมายและตัวชี้วัดที่ถูกกำหนดขึ้นจากภายนอกชุมชน การพัฒนาชุมชนในอดีตจึงมีจุดอ่อนอย่างน้อย 5 ประการ ได้แก่ 1) การให้ความสำคัญเฉพาะปัญหา แต่มองข้ามศักยภาพชุมชน 2) การพัฒนาที่วัดได้เชิงตัวเลขมากกว่าคุณภาพชีวิตคน 3) ขาดการเชื่อมโยงภาพรวมของปัญหาต่าง ๆ อย่างบูรณาการ 4) เน้นผลลัพธ์มากกว่ากระบวนการเรียนรู้ และ 5) มีมุมมองว่าองค์ความรู้และทักษะเป็นเรื่องส่วนตัว (คณะกรรมการการแก้ปัญหาความยากจนและลดความเหลื่อมล้ำ วุฒิสภา, 2564); (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และคณะ, 2562) กล่าวได้ว่าจุดอ่อนของกระบวนการพัฒนาชุมชนในอดีต คือ การทำงานพัฒนาชุมชนภายใต้วิธีคิดที่ผิดพลาด การจะก้าวข้ามจุดอ่อนของการพัฒนาชุมชนในอดีตได้นั้น จำเป็นต้องใช้กระบวนการทัศน์ใหม่ในการพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหอันเกิดจากความคิดที่ผิดพลาด ซึ่งกระบวนการทัศน์ใหม่ในการพัฒนาเพื่อสร้างความยั่งยืนมีหัวใจอยู่ที่ความเป็นชุมชนและความเข้มแข็งของสมาชิก ซึ่งเมื่อสังเคราะห์แนวคิดของ สุวิทย์ เมษินทรีย์ จะพบว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน คือ การสร้างความเป็นชุมชนเข้มแข็งให้เกิดขึ้น โดยภายในชุมชน ประกอบไปด้วยสมาชิกที่มีความรักและความผูกพันต่อกันและต่อชุมชน มีความรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน มีศักยภาพที่จะพึ่งพิงตนเองในระดับสูง แม้จะต้องพึ่งพิงภายนอกบ้างแต่อำนาจการตัดสินใจทุกด้านยังอยู่ที่ชุมชน รวมไปถึงมีการพัฒนาศักยภาพของตนได้อย่างต่อเนื่อง มีกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในการแก้ปัญหา โดยไม่สูญเสียอัตลักษณ์เฉพาะของชุมชน (สุวิทย์ เมษินทรีย์, 2563)

นอกจากนั้น อนุศักดิ์ คงมาลัย ยังให้เห็นความสำคัญของการเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ใหม่ในการพัฒนาในปัจจุบัน โดยการให้ความสำคัญกับบทบาทของการสื่อสารเพื่อการปฏิรูปประเทศโดยการมีส่วนร่วมของประชาชนได้อย่างชัดเจนขึ้น โดยชี้ให้เห็นว่า การพัฒนาการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมผ่านเครือข่ายองค์กรชุมชนให้เป็นระบบจะช่วยสร้างพื้นที่กลางสำหรับการสื่อสารเพื่อการมีส่วนร่วมในการพัฒนาระหว่างหน่วยงานภาครัฐและภาคประชาชนได้อย่างเหมาะสมกับบริบทของสังคมไทยในปัจจุบันที่ประชาชนมีความตื่นตัวในการมีส่วนร่วมทางการเมืองและ

การพัฒนาที่มากกว่าในอดีตที่ผ่านมา การจัดการความรู้เกี่ยวกับกระบวนการสื่อสารทุกขั้นตอนจะช่วยสร้าง ผู้มีบทบาทในกระบวนการสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมที่มีประสิทธิภาพ กล่าวคือ สร้างผู้ส่งสาร (Sender) ซึ่งประกอบด้วย ภาครัฐ ภาควิชาการ ภาครัฐ สภาองค์กรชุมชน และจิตอาสา ที่เป็นผู้ผลักดัน กล้านำเสนอ เพื่อร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ไขและร่วมรับผลดีและผลเสียจากการกระทำร่วมกันชาวบ้านได้ ด้านตัวสาร (Message) เน้นเป้าหมายสื่อสารการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่ให้เข้าใจสิทธิชุมชนในการพัฒนาตนเองมากขึ้น อันจะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาที่เกิดจากนโยบายพัฒนาแบบ “บนลงล่าง” แบบในอดีต ด้านช่องทาง (Channel) ใช้สื่อสารสร้างแรงกระตุ้นการรับรู้และความคิดผ่านการสื่อสารทั้งแบบพูดคุยตัวต่อตัว ประชุมพบหน้าแบบเดิม การบอกเล่า พูดคุยโทรศัพท์ และจดหมาย รวมทั้งการสื่อสารกลุ่มผ่านการประชุม สัมมนา อบรมเชิงปฏิบัติการ วางแผนใช้การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเชิงรุกให้เข้าถึงผู้รับสาร (Receiver) คือ ประชาชนผู้เดือดร้อนในพื้นที่ที่ผู้รับผลโดยตรง (อนุศักดิ์ คงมาลัย และคณะ, 2566)

ดังนั้น การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมจึงเป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศไทยในปัจจุบัน สอดคล้องกับการศึกษาของ ชลวิทย์ เจียรจิตต์ ที่ชี้ชัดว่ากระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในการจัดการชุมชนด้วยการสื่อสารแบบสองทางและมีการไหลข่าวสารแบบแนวนอน นำไปสู่การสร้างเครือข่ายชุมชนซึ่งจะเปิดโอกาสให้หน่วยงานภาครัฐ เอกชน และชุมชน เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการคิด การวางแผน กำหนดนโยบาย และการทำงานร่วมกันอย่างบูรณาการเพื่อขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนและสามารถสร้างเป็นโมเดลการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับบริบททางสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรมของชุมชนอื่น ๆ ดังนั้น การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมจึงนับได้ว่าเป็นหัวใจสำคัญในการพัฒนาที่ยั่งยืน เพราะเป็นเครื่องมือนำไปสู่การมีส่วนร่วมของประชาชนตั้งแต่การร่วมคิด รับฟัง ร่วมค้นหาแนวทางแก้ไข ร่วมตัดสินใจและร่วมรับประโยชน์จากกระบวนการพัฒนานั้น (ชลวิทย์ เจียรจิตต์ และคณะ, 2565)

กระบวนการพัฒนาที่ยั่งยืน

กระบวนการพัฒนาที่ยั่งยืนในการพัฒนาชุมชนเข้มแข็งของประเทศไทย มีพื้นฐานมาจากแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) ซึ่งที่เสนอโดยคณะกรรมการมิลลาร์โลกและการพัฒนา (World Commission on Environment and Development) หรือ คณะกรรมาธิการบรันด์แลนด์ (Brundtland Commission) สหประชาชาติ ในปี ค.ศ. 1987 หรือที่รู้จักกันต่อมาในชื่อของ อนาคตของเรา (Our common Future) ตั้งอยู่บนหลักการพัฒนาที่ยั่งยืนทางเศรษฐกิจ (Economics Sustainability) ความยั่งยืนทางสังคม (Social Sustainability) และความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อม (Environmental Sustainability) ซึ่งการประชุมสมัชชาสหประชาชาติสมัยสามัญ ครั้งที่ 70 ณ สำนักงานใหญ่สหประชาชาติ นครนิวยอร์ก ประเทศสหรัฐอเมริกา ในปี พ.ศ. 2558 มีมติรับรองเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน ค.ศ. 2030 (The 2030 Agenda for Sustainable Development Goals: SDGs) อันประกอบด้วย เป้าหมาย 17 ข้อ และกรอบการพัฒนาเชื่อมโยง 3 มิติ ได้แก่ เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม (จณัญญา ไพทจันทร์, 2561); (United Nation, 2022) หรือที่รู้จักกันในนาม “สามเสาหลักของความยั่งยืน” สำหรับประเทศไทยนั้น ได้เพิ่มการให้ความสำคัญกับมิติทางด้านวัฒนธรรม จะเห็นได้ว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวคิดดังกล่าวจะมีลักษณะเป็นการบูรณาการโดยองค์รวม สอดคล้องกับที่ พระธรรมปิฎก ให้ความหมายไว้ว่า องค์ประกอบทั้งหลายที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้น จะต้องประสานกันครบองค์และมีลักษณะสำคัญ คือ การทำให้กิจกรรมมนุษย์สอดคล้องกับเกณฑ์ของธรรมชาติ หรือการมีดุลยภาพ การพัฒนาที่ยั่งยืนต้องเป็นกระบวนการพัฒนาที่ยึดชุมชนและคนเป็นศูนย์กลาง เน้นการพัฒนาศักยภาพของคน หรือเรียกได้ว่าเป็นการพัฒนาโดยชุมชนเป็นแกนหลัก ซึ่งคณะกรรมการการแก้ปัญหาความยากจนและลดความเหลื่อมล้ำ วุฒิสภา ได้สรุปรายงานไว้อย่างน่าสนใจว่า การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ทั้งภายในและภายนอกชุมชน ประกอบกับกระบวนการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนให้สามารถพัฒนาต่อยอดองค์ความรู้จะนำไปสู่การพัฒนาบนพื้นฐานของการพึ่งตนเอง การสร้างภูมิคุ้มกันให้ชุมชนพร้อมเผชิญหน้ากับ

การเปลี่ยนแปลง และสร้างวิถีชีวิตสาธารณะเข้มแข็ง ก้าวไปสู่ชุมชนท้องถิ่นเข้มแข็งอย่างต่อเนื่องและยั่งยืนได้ต่อไปแม้โครงการพัฒนาบางโครงการจะสิ้นสุด (คณะกรรมการการแก้ปัญหาความยากจนและลดความเหลื่อมล้ำ วุฒิสภา, 2564) ทั้งนี้ การพัฒนาที่จะแก้ปัญหาได้อย่างยั่งยืนนั้นจำเป็นต้องพึ่งพาการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเป็นเครื่องมือ เพื่อสื่อสารให้ความรู้ความเข้าใจและ जुใจให้ประชาชนเกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรม นอกจากนั้นการสื่อสารยังมีบทบาทสำคัญในกระบวนการพัฒนาตรงที่ทำให้ประชาชนสามารถเข้าถึงข้อมูลเพื่อรับรู้แนวทางการปรับตัวให้เข้ากับการพัฒนา

การพัฒนาที่ยั่งยืนโดยชุมชนเป็นแกนหลัก

สถานการณ์วิกฤติโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) ที่เกิดขึ้นทั่วโลกตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2562 ได้ตอกย้ำให้เห็นถึงความสำคัญว่า การพัฒนาที่เน้น “ชุมชนเข้มแข็ง” สามารถเอาชนะโรคภัยและปัญหาภัย ๆ ได้ ประกอบกับบริบทของโลกที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก จำเป็นที่ชุมชนท้องถิ่นต้องปรับตัวสู่ความปกติในโลกใหม่ ด้วยการเน้นทิศทางการพัฒนามาสู่การพึ่งตนเอง โดยนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และนวัตกรรมมาเป็นฐาน เพื่อปรับตัวเปลี่ยนผ่านไปสู่เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) คือ ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ การเสริมสร้างภูมิปัญญามนุษย์ การรักษาสีงแวดล้อมและสังคมอยู่ดีมีสุข สอดคล้องกับการนำเสนอโมเดลการขับเคลื่อนประเทศไทยหลังโควิด-19 (BCG-model) ซึ่งต้องอาศัยยุทธศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นเข้มแข็งเป็นทุนในการพลิกสถานการณ์ที่สำคัญที่สุด (สุวิทย์ เมษินทรีย์, 2563)

การพัฒนาที่ยั่งยืนโดยชุมชนเป็นแกนหลัก มีแนวคิดพื้นฐานที่การสรรหากระบวนการ แนวทางและรูปแบบของกิจกรรมที่ส่งเสริมการพัฒนาโดยเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาตนเอง ซึ่งแนวทางที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้จริง สรุปได้ ดังนี้ คือ การพัฒนาที่ยั่งยืนโดยชุมชนเป็นแกนหลักต้องให้ความสำคัญกับคน (Man is Most Important) กล่าวคือ การพัฒนานั้นต้องเชื่อมั่นในศักยภาพหรือพลังของคน ยึดคนเป็นศูนย์กลาง การพัฒนาควบคู่กับการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน (People Participation) ซึ่งถือเป็นหัวใจสำคัญในการพัฒนา โดยยึดหลักการให้ประชาชนมีส่วนร่วมคิด ร่วมวิเคราะห์ ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ ร่วมประเมินผลและร่วมรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น ดังคำกล่าวที่ว่า “การพัฒนาเป็นของประชาชน โดยประชาชนและเพื่อประชาชน” เน้นให้ชุมชนมีการช่วยเหลือตนเอง (Aided Self-Help) และการส่งเสริมให้ประชาชนพึ่งตนเอง (Self-Reliance) ให้มากขึ้น โดยรัฐมีหน้าที่เพียงการช่วยเหลือสนับสนุนตามความเหมาะสมในส่วนที่เกินขีดความสามารถของชุมชน การพัฒนาที่ชุมชนเป็นแกนหลักนั้นจะตั้งอยู่บนพื้นฐานความเชื่อมั่นในศักยภาพและพลังของชุมชน ในการจัดการตนเองและสามารถสร้างความเข้มแข็งให้ตนเองได้ สอดคล้องกับที่ อนุศักดิ์ คงมาลัย ศึกษาพบว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นยุทธศาสตร์หนึ่งของการพัฒนาชนบท หลักการสำคัญ คือ การเปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชนมีส่วนร่วมทุกขั้นตอนของกระบวนการตั้งแต่ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติ ร่วมรับผิดชอบและร่วมรับผลจากการพัฒนา (อนุศักดิ์ คงมาลัย และคณะ, 2566)

นอกจากนั้น การพัฒนาที่ยั่งยืนโดยชุมชนเป็นแกนหลัก จะเน้นการคิดริเริ่มโดยประชาชน (Initiative) กล่าวคือ แนวคิดในการทำงานพัฒนาจะต้องยึดหลักการส่งเสริมให้ประชาชนมีความคิดริเริ่มและแสดงออกซึ่งความคิดเห็นอันเป็นประโยชน์ต่อหมู่บ้าน ตำบล เพื่อให้ประชาชนคิดเป็นทำเป็น จนสามารถค้นหาปัญหา วิเคราะห์วางแผนการแก้ไขและดำเนินการแก้ไขปัญหาของตนเองได้บนฐานความต้องการของชุมชน (Self-Needs) และใช้ทรัพยากรในชุมชน (Community Natural Resources Utilize) อันได้แก่ ทุนทางสังคมและทรัพยากรต่าง ๆ ซึ่งแต่ละชุมชนจะมีความจำเป็นต้องใช้ทรัพยากรเพื่อการพัฒนาที่แตกต่างกัน ในขณะที่ภาครัฐมีหน้าที่เพียงทำงานร่วมกันกับประชาชน (Co-Operations Between Government With People) อย่างไรก็ตาม เนื่องจากเงื่อนไขด้านขีดความสามารถของชุมชน รัฐบาล (Community And Government Capacity) ซึ่งภาครัฐจะมีขีดความสามารถ

จำกัดในเรื่องบุคลากร งบประมาณและระบบการบริหาร ในขณะที่ชุมชนจะมีขีดความสามารถจำกัดในเรื่องความพร้อมของคนและทรัพยากรที่ไม่เพียงพอรัฐบาล และประชาชน จึงต้องทำงานชุมชนบนพื้นฐานของการช่วยเหลือตนเอง ใช้ทรัพยากรที่มีอย่างสร้างสรรค์ภายใต้กระบวนการมีส่วนร่วมและรัฐบาลสนับสนุนส่งเสริมอย่างเหมาะสม

ในมิติของภาคพลเมืองต่อมุมมองเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืนโดยชุมชนเป็นแกนหลักนั้น เราจะเห็นภาพชัดเจนยิ่งขึ้นได้จากการศึกษาของ อนุศักดิ์ คงมาลัย ที่สรุปได้ว่า ชุมชนที่ตระหนักถึงศักยภาพของตน สามารถรวบรวมและดึงเอาทุนทางสังคมและทรัพยากรอันหลากหลายที่ตนมีอยู่ มาเป็นฐานของการพัฒนาและแก้ไขด้วยตนเองได้ โดยการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ นั้นจะต้องริเริ่มจากชุมชนเอง หากจะร่วมมือหรือพึ่งพาอาศัยเครือข่ายจะเป็นไปในลักษณะที่เท่าเทียมกันและเป็นไปเพียงชั่วคราวเท่านั้น ชุมชนเข้มแข็งจึงมีหัวใจอยู่ที่ความเป็นชุมชนที่มีความกระตือรือร้นที่จะเรียนรู้และแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันอยู่เสมอผ่านการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม กันเพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการพัฒนา และพร้อมที่จะเปิดรับโลกทัศน์ใหม่ ๆ อยู่เสมอ (อนุศักดิ์ คงมาลัย และคณะ, 2566)

ในมิติของแนวคิดตะวันตกที่ปฏิบัติงานด้านการพัฒนา ยังสามารถเห็นมุมมองการให้ความสำคัญกับชุมชนในฐานะแกนหลักในการพัฒนาชุมชนเข้มแข็ง จากการสังเคราะห์งานวิจัยของมูลนิธิการพัฒนาชุมชนแห่งประเทศไทย อังกฤษ (Community Development Foundation: CDF) พบว่า ชุมชนเข้มแข็งเกิดขึ้นภายใต้แนวคิดเรื่องความรู้สึกของชุมชน คือ ความรู้สึกที่ว่าสมาชิกมีความสำคัญต่อกันและกันและต่อกลุ่ม และความเชื่อที่ว่า จำเป็นจะต้องมีการสื่อสารหรือแบ่งปันซึ่งความต้องการของสมาชิก เพื่อนำไปสู่ความมุ่งมั่นที่จะอยู่ด้วยกันโดยหัวใจของการสร้างชุมชนให้เกิดความเข้มแข็ง โดยมีปัจจัยสำคัญ 4 ประการ คือ 1) สมาชิกในชุมชนจะต้องมีจิตสำนึกร่วม (Membership The Feeling of Belonging) 2) ผู้ที่ปฏิบัติงานกับคนในชุมชนจะต้องมีความเชื่อมั่นว่าจะต้องทำงานร่วมกัน โดยที่สมาชิกจะมีความรู้สึกว่าพวกเขามีอิทธิพล (Influence) เหนือชุมชนและในขณะเดียวกันชุมชนก็มีอิทธิพลเหนือสมาชิก ความรู้สึกดังกล่าวจะทำให้เกิดจิตสำนึกในการทำงานให้ได้ผลดีที่สุด 3) การตอบสนองความต้องการ (Fulfilment of Needs) การเข้าร่วมของสมาชิกในชุมชนจะทำให้ทุกคนได้รับผลตอบแทนบางอย่างจากการเข้าร่วม อาจเป็นเครือข่ายการสนับสนุนหรือทักษะ และ 4) การร่วมแบ่งปัน หรือแลกเปลี่ยนประสบการณ์จากการทำงานร่วมกัน (Shared Emotional Connection) จะก่อให้เกิดแรงบันดาลใจและสร้างความท้าทายในการทำงานต่อไปด้วย ปัจจัยทั้งหมดนี้จะนำไปสู่การเกิดขึ้นของความรู้สึกของชุมชน (Sense of Community) อันเป็นรากฐานที่สำคัญของชุมชนเข้มแข็งในที่สุด และสื่อให้เห็นถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมขอประชาชนในกระบวนการพัฒนา เมื่อสังเคราะห์แนวคิดของ Doyon, S. จะพบข้อสรุปเกี่ยวกับปัจจัยที่สนับสนุนเพิ่มเติมว่า การพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนโดยชุมชนเป็นแกนหลักในส่วนที่เป็นลักษณะที่พึงมีของชุมชน 7 ประการ ได้แก่ 1) การมีรัฐบาลที่ดี (Good Governance) ที่ให้การสนับสนุนอย่างจริงจังจะนำไปสู่การก่อร่างสร้างให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง 2) ผู้มีส่วนได้เสียในพื้นที่ ต้องเข้ามามีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนร่วมกันกับชุมชนด้วย 3) ต้องมีพื้นที่สาธารณะในการประกอบกิจกรรมร่วมกันของคนในชุมชน 4) คนในชุมชนต้องให้ความร่วมมือและมีบทบาทในการเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนของตนเองในฐานะหุ้นส่วน หรือ Partnerships 5) มีการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมและกำหนดกิจกรรมในการทำงานร่วมกัน โดยผ่านการวางแผนอย่างเป็นระบบ มีขั้นตอนชัดเจนและเหมาะสม 6) เมืองค์กรและพื้นที่สนับสนุนด้านองค์ความรู้ มีการสื่อสารเพื่อสร้างความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมและสร้างเครือข่ายของชุมชน และ 7) มีวัฒนธรรมความเชื่อเรื่องศักยภาพชุมชนที่เชื่อมโยงกันกับการดำเนินกิจกรรมที่ชัดเจนที่จะมุ่งไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน (Doyon, S., 2012)

จากการศึกษาเพิ่มเติมยัง พบว่า นักวิชาการจำนวนไม่น้อยเสนอแนวคิดเรื่องการสร้างความรู้สึกของชุมชนร่วมกันดังกล่าวข้างต้น หนึ่งในนั้น คือ ข้อเสนอของ Campbell, S. W. & Kwak, N. ว่า กระบวนการพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะของบุคคลหรือความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชนต้องมีกระบวนการสื่อสารแบบปรึกษาหารือ ในลักษณะเผชิญหน้ากัน (Face-To-Face Communication) และกระบวนการพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะจะเกิดขึ้นได้หรือไม่

ขึ้นอยู่กับคู่มือหรือผู้มีส่วนร่วมที่ต้องสื่อสารกันในรูปแบบการปรึกษาหารือ เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารซึ่งกันและกัน นอกจากนี้การสลับบทบาท (Role Shift) ในกระบวนการสื่อสารยังถือเป็นอีกสิ่งสำคัญ เนื่องจากบุคคลทุกฝ่ายจะผลัดกันทำหน้าที่เป็นผู้ถามและผู้ตอบบนพื้นฐานของสิทธิและความเท่าเทียมกันในการสื่อสาร (Campbell, S. W. & Kwak, N., 2010) จากนัยดังกล่าว จึงทำให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างการพัฒนาที่ยั่งยืน การมีส่วนร่วมของประชาชนและการสื่อสาร ได้เป็นอย่างดี

กล่าวได้ว่า กระบวนการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นต้องให้ความสำคัญกับการพัฒนาโดยชุมชนเป็นแกนหลัก และเมื่อนำแนวคิดทั้งหมดดังกล่าวข้างต้นมาสังเคราะห์ร่วมกับข้อเสนอของนายแพทย์ ประเวศ วะสี จะนำไปสู่ข้อสรุปที่ชัดเจนตรงกันว่า การจะสร้างชุมชนให้เข้มแข็งได้ คนในชุมชนต้องเกิดการร่วมคิด ร่วมทำ หรืออีกนัยหนึ่ง คือ กระบวนการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนต้องเน้นการมีส่วนร่วม เพื่อส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพและศักยภาพของคนในชุมชน พัฒนาจิตสำนึก และเพิ่มบทบาทของคนในชุมชนโดยเปิดพื้นที่ให้คนในชุมชนมีส่วนร่วม ควบคู่กับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เทคโนโลยีที่เป็นระบบและการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพเพื่อสร้างความเข้าใจและบูรณาการทำงานร่วมกันระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับประชาชนในพื้นที่ ซึ่งกระบวนการนี้ อาจเรียกได้ว่าเป็นกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนโดยชุมชนเป็นแกนหลักนั่นเอง

แนวคิดการสื่อสารเพื่อการพัฒนา

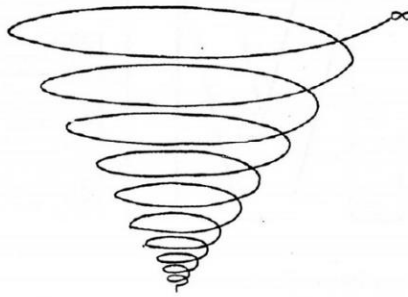
แนวคิดการสื่อสารเพื่อการพัฒนา กำเนิดขึ้นในประเทศกำลังพัฒนาในทวีปเอเชียแอฟริกา และลาตินอเมริกาในยุคแรกช่วงปี ค.ศ. 1960 เมื่อมีผู้เสนอว่า การสื่อสารใช้เป็นเครื่องมือที่สนับสนุนกลยุทธ์การพัฒนาประเทศได้ และเริ่มมีการให้ความสำคัญอย่างจริงจังกับการสื่อสารในฐานะที่เป็นปัจจัยต่อการพัฒนาสังคมในเวลาต่อมา โดย Millikan, M. F. ได้ชี้ให้เห็นว่า การสื่อสารเพื่อการพัฒนา คือ การนำการสื่อสารทุกรูปแบบมาช่วยส่งเสริมสนับสนุนกระบวนการพัฒนาประเทศ ซึ่งมีลักษณะที่โดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ต่างจากการสื่อสารทั่วไปตรงที่หน้าที่ของการสื่อสารนั้นเป็นไปเพื่อการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงสังคมในทางที่ดี โดยประยุกต์การสื่อสารจากพื้นฐานทฤษฎีกลยุทธ์การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม และการวางแผนที่เหมาะสมตามความต้องการแต่ละชุมชนซึ่งแตกต่างกัน (Millikan, M. F., 1967) ได้ สำหรับประเทศไทยในปัจจุบันนั้นมีความจำเป็นเร่งด่วนที่จะต้องกระตุ้นกระบวนการพัฒนาประเทศ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืน ดังนั้น การสื่อสารเพื่อการพัฒนาจึงเป็นกลไกสำคัญที่จะช่วยผลักดันให้กระบวนการพัฒนาอย่างยั่งยืนของประเทศไทยสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

อย่างไรก็ตาม อนุศักดิ์ คงมาลัย ได้ศึกษาและพบข้อเท็จจริงที่น่าสนใจว่า การปฏิรูปประเทศไทยตามแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่ผ่านมา นั้นประสบปัญหาหลายประการ โดยเฉพาะประเด็นปัญหาและความต้องการการสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชน ประกอบด้วย 5 ประเด็นสำคัญ คือ 1) ปัญหาด้านนโยบายการสื่อสารที่ขาดความชัดเจนในการสื่อสารเจตจำนงและการสร้างความเข้าใจ ขาดการสื่อสารแนวทางที่สื่อให้ทุกฝ่ายเห็นปะทะใช้ประโยชน์จากการจัดการปัญหาร่วมกัน และขาดเครือข่ายสื่อสารที่เป็นรูปธรรม 2) ปัญหาด้านพันธกิจต่อเป้าหมายรวม ขาดการสื่อสารด้านบทบาทขององค์กรที่ทำหน้าที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา เช่น บทบาทของสภาองค์กรชุมชน เป็นต้น 3) ปัญหาการจัดการองค์กรเครือข่ายการพัฒนา ขาดการสื่อสารบทบาทหน้าที่ขององค์กรด้านการพัฒนา การพัฒนาทักษะการสื่อสารของผู้นำ การสื่อสารเพื่อสร้างแรงจูงใจในการมีส่วนร่วม 4) ปัญหาด้านการจัดการความรู้ ขาดการสื่อสารเพื่อพัฒนาโอกาสในการเข้าถึงความรู้ในการมีส่วนร่วมในการพัฒนา หน่วยงานภาครัฐขาดงบประมาณด้านการสื่อสารเพื่อการพัฒนา ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมได้ยาก และ 5) ปัญหาด้านรูปแบบการสื่อสารทั้งภายในและภายนอก การขาดช่องทางการสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการพัฒนาที่ทันสมัยและเข้าถึงผู้รับสารได้หลากหลายกลุ่ม (อนุศักดิ์ คงมาลัย และคณะ, 2566) อย่างไรก็ตาม แนวทางการแก้ปัญหาดังกล่าวนี้นั้น พบได้จากการศึกษาของนักวิชาการไทยหลายท่าน เช่น อติสร คันธรส ชี้ให้เห็นว่า

การสื่อสารมีความจำเป็นต่อสังคม เพราะเป็นตัวเชื่อมโยงหน่วยงานต่าง ๆ ในสังคมให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข และยังเป็นเครื่องมือในการเปลี่ยนแปลงสังคมตลอดมา (อดิสร คันธรส, 2565) และปัจจุบันการสื่อสารได้ประยุกต์แนวทางและวิธีการไปสู่การสื่อสารในรูปแบบที่เป็นไปเพื่อการพัฒนา (Development Communication) เพื่อให้สอดคล้องกับการพัฒนาที่มีความหลากหลายตามสภาพปัญหาของชุมชน คือ เปลี่ยนจากการสื่อสารที่มีลักษณะจากบนสู่ล่าง การสื่อสารทางเดียวและการวางแผนมาจากส่วนกลาง มาสู่คุณลักษณะสำคัญของการสื่อสารที่จะเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาแนวใหม่ (McQuail, D., 1983) ที่การสื่อสารต้องมีลักษณะและช่องทางที่หลากหลายและเป็นการสื่อสารขนาดเล็กแต่สามารถขยายวงกว้างออกไปได้ นอกจากนั้น สารยังต้องถูกสร้างและใช้อยู่ภายในท้องถิ่นเอง โดยรูปแบบการสื่อสารนั้นมีลักษณะยืดหยุ่นได้ และมีการแลกเปลี่ยนบทบาทระหว่างผู้ส่งสารกับผู้รับสารได้ตลอดเวลาในทิศทางของการสื่อสารแบบแนวนอนในทุกระดับของสังคม

เมื่อสังเคราะห์แนวคิดและข้อเสนอที่หลากหลายเกี่ยวกับการสื่อสารเพื่อการพัฒนาจากหลากหลายมุมมองจะนำเราไปสู่ข้อสรุปเกี่ยวกับลักษณะของการสื่อสารที่จะเป็นเครื่องมือสำหรับการพัฒนาได้อย่างแท้จริง ซึ่งจะมีลักษณะที่แตกต่างจากการสื่อสารทั่วไป ดังนี้ 1) การสื่อสารเพื่อพัฒนานั้น ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในกระบวนการสื่อสารทั้งในฐานะผู้รับสารและผู้มีส่วนร่วมในการวางแผนและการผลิตเนื้อหาของสื่อ และผู้ส่งสารต้องให้ความสำคัญที่การสื่อสารซ้ำด้วยสารที่มีความสลับซับซ้อนน้อย เข้าใจง่ายและเหมาะสมกับระดับการรับรู้ของชาวบ้าน รวมทั้งเน้นเทคโนโลยีการสื่อสารที่ชาวบ้านสามารถเข้าถึงและเข้าใจได้ตามความต้องการและความสะดวก เพื่อให้การสื่อสารเพื่อพัฒนามีประสิทธิภาพมากขึ้น 2) เนื้อหาของสื่อในกระบวนการสื่อสารเพื่อพัฒนาควรได้รับการจัดทำขึ้นด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมในการสื่อสารของประชาชนในท้องถิ่น เพราะคนในชุมชนจะเข้าใจปัญหาและความต้องการของตนเองได้ถูกต้องที่สุด ซึ่งจะทำให้สื่อในแต่ละชุมชนมีลักษณะเป็นตัวของตัวเอง และสอดคล้องกับความเป็นจริงและความต้องการของชุมชนที่สุด 3) การใช้สื่อในการสื่อสารต้องช่วยให้ประชาชนสามารถเข้าใจปัญหาและสภาพแวดล้อมของตนเอง กล่าวคือ ชาวบ้านต้องรู้และเข้าใจว่า ปัญหาที่แท้จริงที่ตนประสบปัญหาอยู่เกิดจากอะไร และเมื่อรู้สาเหตุที่แท้จริงแล้วก็จะสามารถนำไปสู่การแก้ไขด้วยตนเองได้ 4) การสื่อสารและการใช้สื่อต้องถือเอาคนเป็นเป้าหมาย หรืออาจเรียกได้ว่า การสื่อสารต้องมีมนุษยธรรม 5) การสื่อสารเพื่อพัฒนาต้องช่วยให้ประชาชนในชุมชนเชื่อมั่นในคุณค่าดั้งเดิมอันดีงามของตน และหากการพัฒนาจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ต้องสอดคล้องกับคุณค่าเดิมของชุมชน และ 6) การใช้สื่อต้องสนับสนุนให้ประชาชนเข้าใจความหมายของความเป็นชุมชนอย่างแท้จริงและในขอบเขตที่กว้างขึ้น และการสื่อสารควรถูกนำมาใช้เพื่อเสริมสร้างความสมานฉันท์ในชุมชนให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

นอกจากนั้น ความสำคัญของการสื่อสารเพื่อพัฒนายังถูกชี้ชัดในรายงานการศึกษาการจัดการตำบลเข้มแข็งตามแนวทางยุทธศาสตร์ชาติและแผนการปฏิรูปประเทศ ของคณะกรรมการการแก้ปัญหาความยากจนและลดความเหลื่อมล้ำ วุฒิสภา ซึ่งสรุปจากการถอดบทเรียนของชุมชนท้องถิ่นแต่ละแห่ง พบว่า นวัตกรรมด้านการสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการพัฒนาและการใช้มิติด้านการสืบทอดภูมิปัญญา (Community of Wisdom) ผ่านการสื่อสารนั้น เป็นหนึ่งนวัตกรรมการทำงานที่สามารถขับเคลื่อนการพัฒนาอย่างยั่งยืนและตอบสนองต่อนโยบายสาธารณะแบบมีส่วนร่วมให้เกิดผลเป็นรูปธรรม (คณะกรรมการการแก้ปัญหาความยากจนและลดความเหลื่อมล้ำ วุฒิสภา, 2564) และเมื่อพิจารณาบนพื้นฐานเชิงวิชาการจะ พบว่า กระบวนการสื่อสารเพื่อพัฒนานั้นมีความเป็นธรรมชาติเชิงพลวัต คือ มีความเคลื่อนไหวและความไม่หยุดนิ่งของการสื่อสาร อธิบายได้ด้วยแบบจำลองกระบวนการสื่อสารที่ไม่หยุดนิ่ง (Dance, F. E. et al., 1976)

ภาพที่ 1 แบบจำลองกระบวนสื่อสาร

กระบวนการสื่อสารตามแบบจำลองข้างต้น สะท้อนให้เห็นภาพการสื่อสารในการพัฒนาอย่างชัดเจนตรงที่อธิบายว่า กระบวนการสื่อสารนั้นมีลักษณะคล้ายกับกระบวนการทางสังคมทั้งหลาย ซึ่งประกอบด้วย ปัจจัยแวดล้อมต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กัน และทุกปัจจัยและองค์ประกอบในกระบวนการสื่อสารจะมีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา เช่น ในการสื่อสารด้วยการพูดคุย ขอบเขตของความคิดของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารจะกว้างขึ้นตลอดเวลา มีการเรียนรู้เพิ่มขึ้น มีการสื่อสารที่ขยายวงกว้างออกไป เช่น ประเด็นการพัฒนาที่มีการสื่อสารระหว่างบุคคล กลุ่มเพื่อน หรือชุมชน จะสามารถขยายไปสู่การปฏิสัมพันธ์และเคลื่อนไหวกว้างขึ้น สู่วงสนทนาในชุมชนผ่านผู้นำความคิด เสียงตามสาย เฟซบุ๊ก หรือ ไลน์ เป็นต้น ดังนั้น การสื่อสารเพื่อการพัฒนาจึงต้องอาศัยวิธีการที่มีความยืดหยุ่น ปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมได้ตามสถานการณ์และเป้าหมาย ทั้งด้านวิธีการและช่องทางการสื่อสาร

การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนโดยชุมชนเป็นแกนหลัก

การสื่อสารที่เน้นการมีส่วนร่วม (Participatory Communication) ของประชาชน คือ กลยุทธ์สำคัญซึ่งเป็นหัวใจของการสื่อสารเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนในบทความนี้ เนื่องจากการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมจะนำไปสู่พฤติกรรมการมีส่วนร่วมของประชาชนในทุกขั้นตอนของการพัฒนา ในประเด็นการสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วม ตั้งแต่ขั้นตอนการร่วมคิด ร่วมค้นหาปัญหา ระบุปัญหาและเสนอแนวทางแก้ไข ขั้นตอนการร่วมตัดสินใจกำหนดนโยบาย แผนงาน โครงการและงบประมาณที่จำเป็นต้องใช้ในการพัฒนา ขั้นตอนการดำเนินงานการมอบหมายผู้รับผิดชอบในการนำแผนงานไปสู่การปฏิบัติ และขั้นตอนสุดท้าย คือ การร่วมรับประโยชน์จากการพัฒนานั้นของประชาชน ทั้งนี้ การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อการพัฒนาในประเด็นที่กล่าวมาข้างต้นจะต้องมีพื้นฐานแนวคิดและการดำเนินการสื่อสารที่ให้ประชาชนเป็นหัวใจสำคัญของกระบวนการสื่อสาร ดังที่ Servaes, J. et al. กล่าวว่า การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมมีแนวคิดหลัก 3 ประการ ได้แก่ 1) การเข้าถึงสื่อ (Access) ที่ให้บริการแก่ชุมชนของประชาชน ประชาชนจะต้องมีสิทธิในการเลือกรับสื่อต่าง ๆ ตลอดจนเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ตนเองหรือชุมชน อีกทั้ง ต้องมีช่องทางให้ประชาชนได้แสดงความคิดเห็นด้วย 2) การมีส่วนร่วม (Participation) ในทุกระดับที่ประชาชนต้องสามารถมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน ไม่ว่าจะเป็นกระบวนการผลิตสื่อเพื่อส่งสาร การบริหารจัดการสื่อสาร และการวางแผนระบบการสื่อสารภายในชุมชน และ 3) การจัดการด้วยตนเอง (Self-Management) หมายถึง กระบวนการตัดสินใจของประชาชนในชุมชนที่มีอำนาจและสิทธิในการตัดสินใจเกี่ยวกับการพัฒนาโดยมีพื้นฐานมาจากการได้ร่วมสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ตั้งแต่การเริ่มกำหนดนโยบาย การวางแผน เป็นต้น ทั้งนี้ การจัดการด้วยตนเองถือเป็นการมีส่วนร่วมที่สำคัญ ซึ่งต้องมีการกระทำอย่างค่อยเป็นค่อยไป ส่วนการเข้าถึงสื่อและการมีส่วนร่วมในการสื่อสารมีความเป็นไปได้มากและสามารถทำได้ง่ายกว่า (Servaes, J. et al., 1996)

รูปธรรมของการนำแนวคิดการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมไปสู่การปฏิบัติยังพบได้จากการสังเคราะห์ผลงานของ White, S. A. et al. ที่กล่าวถึงการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมไว้ว่า หัวใจที่สำคัญของกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม คือ กระบวนการร่วมคิด ร่วมฟังบนพื้นฐานของการเคารพในความคิดเห็นของผู้อื่น อีกทั้ง ยังต้องตระหนักในสิทธิและหน้าที่สมาชิกในชุมชน ร่วมกันวิเคราะห์ประเด็นปัญหาทางสังคม แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารร่วมกัน เพื่อค้นหาแนวทางและก่อให้เกิดการตัดสินใจร่วมกัน โดยอาศัยพื้นฐานข้อมูลที่สมบูรณ์ (White, S. A. et al., 1994) การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมจะนำไปสู่สำนักเชิงสาธารณะร่วมกัน (Public Concretization) และเกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน (Learning Process) ระหว่างสมาชิกในสังคม เพื่อเกิดการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เหมาะสม ตลอดจนเป็นที่ยอมรับของสมาชิกในสังคม มาสังเคราะห์ร่วมกับข้อมูลที่สรุปจากการนำเสนอของ Tufte, T. & Mefalopulos, P. จึงยืนยันได้ว่า การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่ความเกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการสื่อสาร รวมถึงการสื่อสารระหว่างบุคคลในช่องทางการสื่อสาร การมีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียม มีอิสระในการวินิจฉัยและโต้แย้ง (Tufte, T. & Mefalopulos, P., 2009) โดย Cohen, J. & Uphoff, N. ได้แบ่งการมีส่วนร่วมออกเป็น 4 แบบ คือ 1) การมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจ ทั้งการริเริ่มตัดสินใจ ดำเนินการ และปฏิบัติการ 2) การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติ เช่น การความร่วมมือ เข้าร่วมกิจกรรมหรือถ่ายทอดความรู้ 3) การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ในด้านวัตถุทั้งส่วนตัวและส่วนรวม และ 4) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Cohen, J. & Uphoff, N., 1980)

จากพื้นฐานแนวคิดดังกล่าวชี้ให้เห็นภาพชัดเจนขึ้นด้วยผลการวิจัยของ เชษฐา ขาวประเสริฐ และคณะ ที่พบว่า การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชาวบ้านนำไปสู่การพัฒนาชุมชนท้องถิ่นอย่างยั่งยืนได้ (เชษฐา ขาวประเสริฐ และคณะ, 2565) ดังนั้น จึงสามารถสรุปเป็นข้อเสนอเชิงวิชาการเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติได้ว่า ควรนำกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนมาเป็นกลไกหลักในการพัฒนา โดยใช้รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชาวบ้านแบบการสื่อสารสองทาง (Two-Way Communication) เพื่อให้ชุมชนมีข่าวสารที่รับรู้ร่วมกันและวางแผนร่วมกัน (Planning) มีการนำไปปฏิบัติ (Do) การตรวจสอบข้อขัดข้องและปัญหาในการปฏิบัติงาน (Check) และนำกลับไปปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง (Act) หรือเรียกว่า วงจร Deming (PDCA) และ การสื่อสารแนวระนาบ Horizontal Communication)

รูปแบบสื่อในการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อการพัฒนา

ความก้าวหน้าด้านเทคโนโลยีการสื่อสารในปัจจุบัน ทำให้ผู้ส่งสารสามารถเลือกรูปแบบสื่อที่จะใช้ในการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อการพัฒนาได้หลายช่องทาง อย่างไรก็ตาม ผู้ส่งสารจำเป็นต้องเข้าใจหลักการสำคัญของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ซึ่งสรุปหลักการสำคัญอย่างน้อยได้ 7 ประการ (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และคณะ, 2562) ได้แก่ 1) ผู้ส่งสารต้องให้ความสำคัญกับความหลากหลายของผู้เข้าร่วม (Various Participants) ไม่ว่าจะเป็นอายุ เพศ ประสบการณ์ หรือหน้าที่การงาน เนื่องจากผู้เข้าร่วมที่หลากหลายจะแสดงออกในลักษณะที่แตกต่างกัน 2) คำนึงถึงสิทธิของบุคคลในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารและสื่อโดยเท่าเทียมกัน เช่น ผู้พิการ ต้องสามารถเข้าถึงสื่อเพื่อมีส่วนร่วมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนได้ (กาญจนา รอดแก้ว, 2564) 3) เชื่อมมั่นในศักยภาพของมนุษย์ (Human Potential) ว่าทุกคนมีความสามารถเชิงสติปัญญาและความสามารถในการสื่อสารและจัดการวิถีชีวิตของตนได้อย่างเป็นอิสระ (White, S. A. et al., 1994) 4) สารต้องมีความโดดเด่น (Salient Messages) มีประเด็นเนื้อหาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนและเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์หรือผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับชุมชนในภายหลัง 5) มีการปรึกษาหารือ (Dialogue) และสื่อสารแบบสองทาง (Two-Way Communication) ในทิศทางแบบแนวระนาบ (Horizontal Communication) เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น แลกเปลี่ยนข้อมูล มุมมอง และทัศนคติต่อการแก้ปัญหา ทั้งนี้ จะต้องอยู่บนพื้นฐานของการเคารพความคิดเห็นของทุกฝ่ายเป็นสำคัญ และ 6) กระบวนการ

สื่อสารแบบมีส่วนร่วมจำเป็นต้องมีการสนับสนุน (Facilitation) และการกำหนดบทบาทจากผู้สนับสนุน แบ่งเป็น 3 ประเภท ได้แก่ 6.1) ผู้สนับสนุนในเชิงการสื่อสารในลักษณะเผชิญหน้ากัน (Face-To-Face Communication) 6.2) ผู้สนับสนุนผ่านกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ และ 6.3) ผู้สนับสนุนในเชิงโครงสร้างของระบบสังคม และ 7) กระบวนการสื่อสารเป็นสิ่งสำคัญของกระบวนการเชิงประชาธิปไตย (Democratic Process) ซึ่งเกี่ยวข้องกับ การแลกเปลี่ยนความคิด อุดมการณ์ ประสบการณ์ วารกรรมและการแสวงหาทางออกร่วมกันในการพัฒนา (Deetz, S., 1999) ซึ่ง Habermas, J. อธิบายไว้ว่า การปรึกษาหารือจะทำให้เกิดการสร้าง อัตลักษณ์ต่าง ๆ ซึ่งบุคคลจะได้ฝึกฝน พัฒนาศักยภาพของตนเพื่อเข้าร่วมปฏิบัติการทางการสื่อสาร (Communication Action) นำไปสู่การปฏิบัติบน พื้นฐานของความเข้าใจร่วมกัน (Mutual Understanding) (Habermas, J., 1964)

อย่างไรก็ตาม รูปแบบสื่อในการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่จะมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจของประชาชนนั้น จะต้องมีความสัมพันธ์ในการกระตุ้นให้เกิดการตัดสินใจในทุกกระบวนการรับรู้สื่อกล่าว คือ ผู้ส่งสารจะต้องใช้สื่อสร้าง การตื่นตัวรับรู้ (Awareness) ซึ่งเป็นขั้นแรกของกระบวนการตัดสินใจ เช่น ชาวบ้านจะรับข้อมูลเรื่องใหม่ ๆ เกี่ยวกับการ แนวทางการแก้ปัญหา หรือพัฒนาชุมชนผ่านสื่อที่ตนเข้าถึงและเข้าใจง่าย และหากสื่อเหล่านั้นกระตุ้นให้เกิดความสนใจ ก็จะพยายามเรียนรู้ข่าวสารนั้นมากขึ้น นำไปสู่ขั้นความสนใจ (Interest) คือ การพัฒนาจากความสนใจไปสู่การพยายาม ติดตามหาข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ และเมื่อได้สะสมข้อมูล หรือความรู้อย่างมากแล้ว เขาจะประเมินทางเลือก (Evaluation) เพื่อการตัดสินใจ (Decision)ว่าจะแก้ปัญหาของชุมชนตนเองอย่างไรในที่สุด ดังนั้น ผู้มีส่วนร่วมในการ พัฒนาชุมชนเข้มแข็งจะต้องเลือกใช้รูปแบบ ช่องทางการสื่อสาร เนื้อหาสาระและจังหวะเวลาที่เหมาะสมในการ สื่อสาร เช่น การถ่ายทอดเนื้อหานโยบายที่ไม่ซับซ้อนยากแก่การเข้าใจ ใช้สื่อหลากหลายเช่น สิ่งพิมพ์ และสื่อ สังคมออนไลน์ และใช้กลยุทธ์สื่อบุคคลในขั้นตอนสุดท้าย เช่น ผู้นำชุมชน หรือปราชญ์ชาวบ้านเป็นผู้สื่อสารจูงใจ และกระตุ้นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนของตนเอง เกิดเสรีภาพในการแสดงความเห็นและ แนวคิดอันหลากหลายเพื่อการพัฒนา รวมทั้งเป็นการเพิ่มโอกาสให้สาธารณชนและชุมชนได้มีอำนาจในการบริหาร จัดการตนเอง โดยตนเอง และเพื่อตนเองมากขึ้นซึ่งจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมเชิงบวก (United Nation, 2022)

สรุป

การพัฒนาที่ยั่งยืนโดยชุมชนเป็นแกนหลัก คือ การพัฒนาที่ต้องลงลึกถึงรากฐานของชุมชน โดยให้ประชาชน เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาภายใต้หลักการสำคัญ คือ การกระจายอำนาจการตัดสินใจให้ชุมชนเป็น แกนหลักในการคิด การตัดสินใจ การบริหารจัดการ ฯลฯ ตลอดจนรวมถึงการทำงานร่วมกันซึ่งจะทำให้บุคคลเกิด การเรียนรู้ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรม และพัฒนาการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ผ่านการสื่อสารแบบมี ส่วนร่วม โดยแนวทางในการส่งเสริมการสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาที่เป็นรูปธรรม ซึ่งประชาชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสามารถนำไปปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด คือ รัฐบาลต้อง ให้ความสำคัญกับนโยบายและพัฒนากิจด้านการสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการพัฒนา ส่งเสริมการสื่อสารแบบ มีส่วนร่วมที่บูรณาการสื่อดั้งเดิมและสื่อใหม่และเลือกใช้รูปแบบสื่อที่เหมาะสมและเฉพาะเจาะจงกับกลุ่มเป้าหมาย ผ่านการสื่อสารแบบสองทางและเน้นการสื่อสารจากล่างขึ้นบน เน้นการสื่อสารที่คนในชุมชนมีส่วนร่วมทั้งในฐานะ ฐานะผู้รับสาร ผู้ใช้สาร ผู้ส่ง ผู้ร่วมผลิต ผู้วางแผนและกำหนดนโยบาย โดยภาครัฐมีหน้าที่ในการสนับสนุนให้ ประชาชนสามารถเข้าถึงสื่อต่าง ๆ ได้อย่างเท่าเทียมกัน และส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่การวางแผน จนถึงการประเมินผล และการจัดการด้วยตนเอง (Self-Management) ได้ รัฐบาลต้องสนับสนุนให้ มีการขยายเครือข่ายชุมชนและองค์กรชุมชนเชิงรุกเพื่อเป็นกลไกสำคัญในการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อการพัฒนา และขับเคลื่อนขบวนการประชาสังคม รวมทั้งส่งเสริมกลไกองค์กรต่าง ๆ ในพื้นที่ได้แก่ สถาบันการเงินชุมชน องค์กรชุมชน สภาองค์กรชุมชนและเครือข่ายชุมชน ให้มีทักษะด้านการสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในกระบวนการ

พัฒนา เพื่อให้สามารถสื่อสารได้อย่างมีประสิทธิภาพและเชื่อมโยงพันธกิจในการพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืนด้วยการมีส่วนร่วมของประชาชนในแต่ละพื้นที่ต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- กาญจนา รอดแก้ว. (2564). การศึกษาความคิดเห็นเกี่ยวกับนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน. วารสารสถาบันพระปกเกล้า, 19(1), 48-66.
- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และคณะ. (2562). วิถีชุมชน เครื่องมือ 7 ชิ้น ที่ทำให้งานชุมชนง่าย ได้ผลและสนุก. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- คณะกรรมการการแก้ปัญหาความยากจนและลดความเหลื่อมล้ำ วุฒิสภา. (2564). รายงานคณะกรรมการการแก้ปัญหาความยากจนและลดความเหลื่อมล้ำ วุฒิสภาเรื่อง การจัดการตำบลเข้มแข็งตามแนวทางยุทธศาสตร์ชาติและแผนการปฏิรูปประเทศ. กรุงเทพมหานคร: สำนักการพิมพ์สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา.
- จณัญญา ไผ่พันธ์. (2561). หลักการพัฒนาอย่างยั่งยืนกับกรอบความร่วมมือทางเศรษฐกิจอาเซียน: กรณีการขนส่งทางอากาศ. วารสารนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 11(1), 55-74.
- ชลวิทย์ เจียรจิตต์ และคณะ. (2565). นวัตกรรมทางสังคมกับแนวทางการพัฒนาเครือข่ายสัมมาชีพชุมชนอย่างยั่งยืน. วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์, 11(2), 1-14.
- เชษฐา ขาวประเสริฐ และคณะ. (2565). รูปแบบการสื่อสารเพื่อจัดการความรู้เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ โดยชุมชนบ้านห้วยเหียม อำเภอบางคนที จังหวัดเลย. วารสารนิเทศศาสตร์ธุรกิจบัณฑิต, 16(2), 318-341.
- สุวิทย์ เมษินทรีย์. (2563). โลกเปลี่ยน คนปรับ: หลุดจากกับดัก ขยับสู่ความยั่งยืน. กรุงเทพมหานคร: กรุงเทพฯธุรกิจ.
- อดิสร คันธรส. (2565). การพัฒนาความเข้มแข็งในการจัดการสุขภาพชุมชนขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในจังหวัดเชียงใหม่. วารสารวิชาการวิทยาลัยบริหารศาสตร์, 5(4), 39-54.
- อนุศักดิ์ คงมาลัย และคณะ. (2566). การสื่อสารของเครือข่ายสภาองค์กรชุมชนเพื่อการปฏิรูปประเทศไทยโดยการมีส่วนร่วมของประชาชน. วารสารวิชาการวิทยาลัยบริหารศาสตร์, 6(4), 1-18.
- Campbell, S. W. & Kwak, N. (2010). Mobile Communication and Civic Life: Linking Patterns of Use to Civic and Political Engagement. *Journal of Communication*, 60(3), 536-555.
- Cohen, J. & Uphoff, N. (1980). Participation's place in rural development: Seeking clarity through specificity. *World Development*, 8(3), 213-235.
- Dance, F. E. et al. (1976). *The Functions of Human Communication: A Theoretical Approach*. Michigan: Holt Rinehart and Winston.
- Deetz, S. (1999). Participatory democracy as a normative foundation for communication studies. (T. Jacobson & J. Servaes, Ed.) New York: Hampton Press.
- Doyon, S. (2012). Seven Keys to Stronger Community. Retrieved March 30, 2024, from <https://placemakers.com/2012/10/04/seven-keys-to-stronger-community/>
- Habermas, J. (1964). The Public Sphere: an Encyclopedia Article. *New German Critique*, 3(3), 49-55.
- McQuail, D. (1983). *Mass communication theory: an introduction*. London: Sage Publications.
- Millikan, M. F. (1967). *National Economic Planning: A Conference of the Universities-National Bureau Committee for Economic Research*. New York: National Bureau of Economic Research: distributed by Columbia University Press.
- Servaes, J. et al. (1996). *Participatory Communication for Social Change*. London: Sage Publications.

- Tufte, T. & Mefalopulos, P. (2009). Participatory Communication. A Practical Guide. Washington, District of Columbia: The World Bank.
- United Nation. (2022). MAKE THE SDGS A REALITY. Retrieved February 5, 2024, from <https://sdgs.un.org/>
- White, S. A. et al. (1994). Participatory Communication: Working for Change and Development. New Delhi: Sage Publications.